

ГЕБЕКИЛИСЕ – ХЕРООН ИЛИ „ДРАКОНОВА КЪЩА“?

Александър Порталски

Югозападен университет „Неофит Рилски“

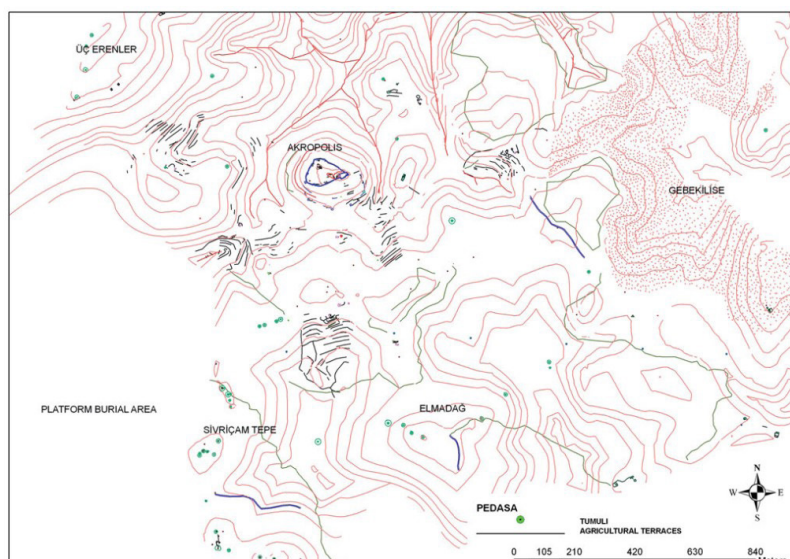
Резюме: Текстът представя преките наблюдения върху интересен култов комплекс на полуострова на Халикарнас/Бодрум, свързан с лелегите и карите. Обособява се защо това не е надгробна могила (*titulus*), а хероон, представляващ комплекс от три сгради с култово предназначение, недалеч от акропола на Педаса. Направено е съответното описание на сградите с акцент върху кръглата форма, специфичния градеж, покритието от фалиив свод, вътре в което е вписана пирамида, завършваща с отвор на покрива. Предложена е хипотеза и за функцията на другите две сгради, едната от които вероятно е банкетна зала, в която са завършвали култовите практики. Потърсени са паралели на този комплекс в Егеида, като такива са намерени в „драконовите къщи“ на о. Евбея, в Атика и на други места в Кария. Асинхронен паралел се намира и в хероона край Поморие, който е прекрасно запазено съоръжение вероятно с подобна функция. Отворът на покрива дава възможност на жреца да повтори, лично или символично, пътя на душата на хероизирания мъртвец, който може да прехожда от отвъдния свят в нашия и да се връща обратно.

Ключови думи: лелеги; Халикарнас; драконови къщи; Гебекилисе; хероон

ВЪВЕДЕНИЕ

Местните власти в турския град Бодрум се стараят да развиват в региона и културен туризъм, за да привличат туристи не само в летния сезон. За тази цел те маркираха едно интересно трасе, наречено „Пътят на лелегите“, което започва от свързвания с лелегите град Педаса в самия Бодрум и свършва при обекта Гебекилисе, откъдето се слиза отново на брега в град Торба. Гебекилисе (букв. „бременната църква“, интересно название) е несъмнено най-интересният и запазен обект по пътя, който вече е възможно да бъде безопасно посетен.

Този комплекс е познат на изследователите, особено след подробното описание, което му дава Wolfgang Radt (Radt 1970, 219 ff. Abb. 19, Taf. 36, 3-4; 37, 1-2; Radt 1975, 15, Abb. 5,25). Традиционно той е свързан с лелегите, които в „Илиада“ са споменати като съюзници на Троя (10.429), макар да отсъстват в каталога на съюзниците и да не се посочва откъде идват, а Ахил разграбва столицата им Педаса (карта 1). Интерпретацията на обекта в сравнение с подобни от Балканския полуостров позволява още много хипотези.

Фиг. 1. Топографски план на околностите на Педаса с Гебекилисе вдясно (по Diler 2016)

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Основните методи на изследването са археологическото описание и сравнителният анализ. Става дума за архитектурни комплекси с предполагаемо култово предназначение по различни брегове на Егеида, за които няма литературни описания. Така че трябва да се сравняват археологически останки, които не са били проучвани.

РЕЗУЛТАТИ

Първите описания на „драконовите къщи“ на о. Евбея са вече на повече от 200 години и за тях вече беше написана дори обзорна историографска статия (André, Chezeaux 2023). Сред имената на пътешествениците и изследователите изпъкват тези на Jean Carpenter и Dan Boyd, които забелязват, че подобни сгради има не само на о. Евбея (макар че там са концентрирани множество от тях), а могат да се видят и на планината Химет в Атика и на територията на Кария в днешна Турция (Carpenter and Boyd 1977). За обектите в Мала Азия те се доверяват на най-добрия им познавач Wolfgang Radt, цитиран по-горе, но не включват обекта Gebekilise в своята статия, макар Radt да му отделя нужното внимание. Може само да се гадае защо е така, но най-вероятно изключването се дължи на малко по-различния и импозантен градеж, макар това да се отнася само за основната сграда.

Каква функция е приписвана на Гебекилисе? Изследователите единодушно го обявяват за гробница. Hans Lohmann го нарича *steinerner Grabtumulus*, *Grabbau*, като тази каменна гробница имала силно въздействащ градеж и била

майсторско творение на карийските архитекти на изкуствена тераса над Торба (Lohmann 1996, pp. 68 – 69). Най-новият и подробен коментар на обекта принадлежи на Adnan Diler, който определя Гебекилисе като tumulus (Diler 2016, pp. 457 – 463), т.е. надгробна могила. Той е могъл да наблюдава и заснеме Гебекилисе вероятно при маркирането на „Пътя на лелегите“, когато е била разчиствана буйната растителност и обектът е бил проучен (фиг. 2). Авторът посочва връзката на обекта с гробницата Üçörenler, която се пада от другата страна на акропола на Педаса, и добавя едно интересно наблюдение: за разлика от лидийските и фригийските tumuli тези около Педаса нямали каменен саркофаг или ложе за мъртвия – телата били поставяни в груби глинени саркофази, местна изработка, или просто в цистови гробове, направени от тънки плоски камъни; погребалните дарове и кремационните съдове били поставяни направо на земята (Diler 2016, p. 458).

Фиг. 2. Гебекилисе с подпорната стена на терасата (по Diler 2016)

ОПИСАНИЕ

Всички досегашни публикации на Гебекилисе правят два сериозни пропуски, които са от значение за неговия анализ:

1. Гебекилисе не е бил подмогилно съоръжение (фиг. 3).

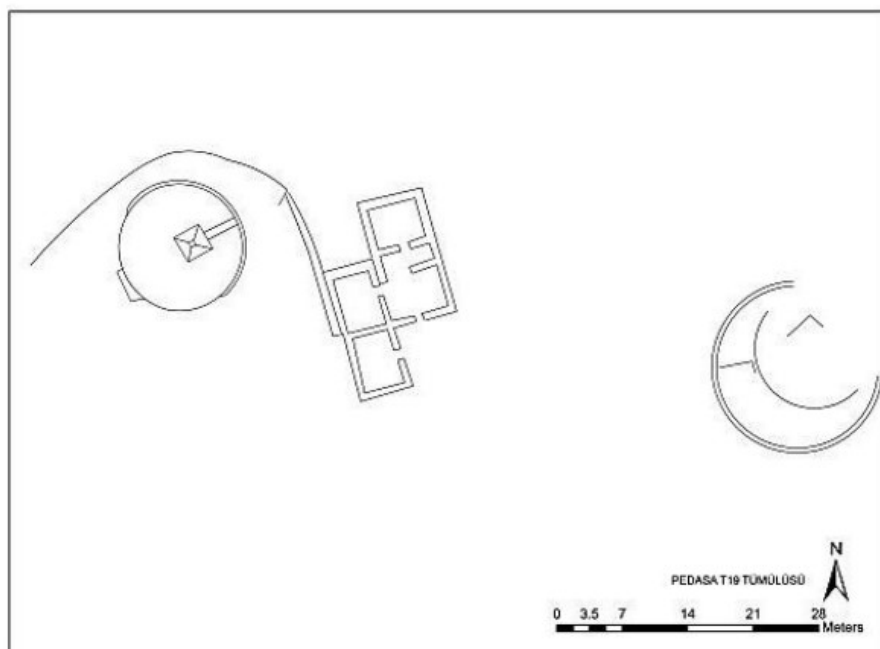

Фиг. 3. Гебекилисе – поглед от североизток

2. Гебекилисе представлява комплекс от три сгради (фиг. 4 и 5).

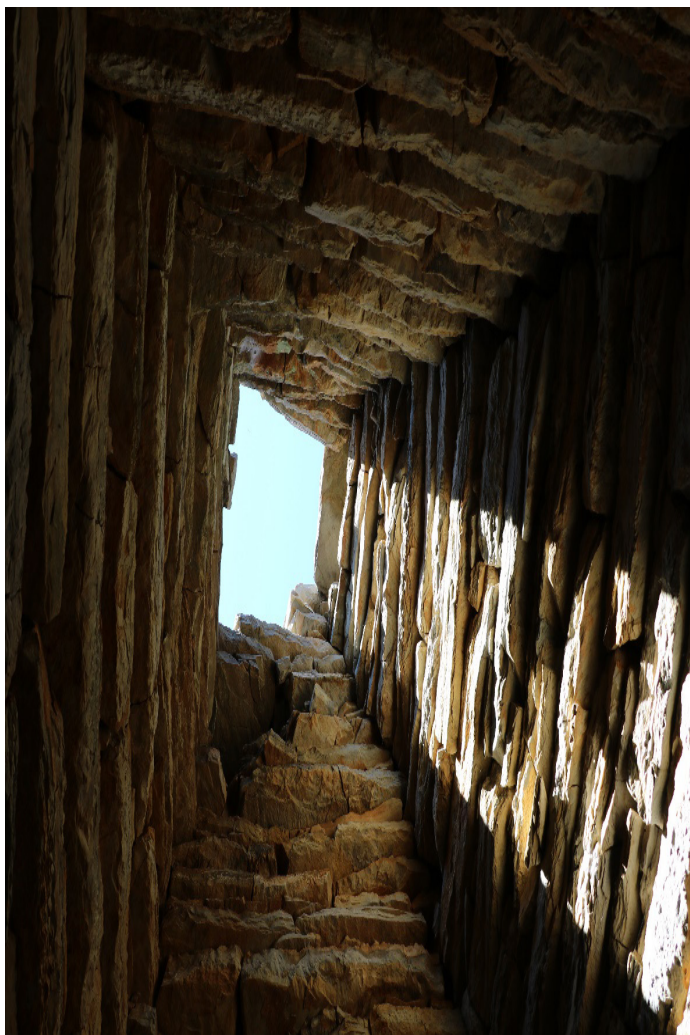
Фиг. 4. Комплексът от трите сгради на Гебекилисе (по Diler 2016)

Фиг. 5. План на комплекса „Гебекилисе“ (по Güntüş 2013, p. 305)

Сега ще поясня защо смятам така и какво променя това в определянето на функциите на комплекса.

На фиг. 2 и 3 ясно се виждат добре изградените стени на основната сграда на Гебекилисе, която няма оформена фасада само около входа, а от всички страни. Покривът е значително повече пострадал от времето и атмосферните влияния, но е здрав. И най-важното: в средата му има отвор, който няма как да е резултат на срутване, а е конструктивно предвиден (фиг. 6). Всичко това показва, че Гебекилисе не е проектиран да бъде под могила, върху него не е имало насип и следователно не може да е tumulus. Това обяснява и отсъствието на крепиди около него. Входът в сградата изглежда оформен като дромос (фиг. 7), но това се дължи на дебелината на стените, които поддържат масивния и много тежък покрив. За разлика от всички други „драконови къщи“, които съм виждал на живо или в публикации, само Гебекилисе няма фалшив свод, а странна конструкция, която отвън изглежда като купол, а отвътре – като пирамида, за да издържи огромния натиск на толкова редове камък без спойка. Тази конструкция обаче е непоклонима и е единствената, която няма сериозни разрушения, без да е защитена от могилен насип. Тя предполага много дебели стени, изградени от няколко вида камък, поради което вътрешното пространство е много тясно. Там не може да бъде поставен саркофаг или погребално ложе в нормален размер и е немислимо да са извършвани погребални или поминални култови практики. Ето защо съм убеден, че основната сграда на Гебекилисе никога не е била гробница.

Фиг. 6. Отворът на покрива на Гебекилисе с пирамидална форма,
гледан отвътре

Фиг. 7. Входът в основната сграда на Гебекилисе

Сега остава да разгледам целия комплекс. За съжаление, не разполагам със снимка от дрон, но и на фиг. 4 добре се различават трите сгради, описани още от Wolfgang Radt (Radt 1970), а на фиг. 5 се вижда точното им разположение. Както личи и от фиг. 2, това е предполагаем култов комплекс, разположен недалеч от главния град на лелегите Педаса, като главната сграда е разположена на скална тераса с подзиждане на склона, точно под върха на хълма, а другите сгради са малко по-ниско от нея, но с още по-добра гледка към големия залив. По-интересна е най-ниско разположената сграда, която има едно полукръгло помещение с особено красив изглед към залива. Wolfgang Radt я определя като банкетна зала, което не се приема сериозно от по-новите изследователи. Аз обаче мога само да потвърдя това предположение. Сградата няма монументалния градеж на основния обект и е много разрушена, но въпреки растителността планът ѝ личи ясно и полукръглото помещение се вижда добре (фиг. 8).

Фиг. 8. Предполагамата „банкетна зала“

До тази заоблена „зала“ има малко кръгло помещение, което е доста по-добре запазено във височина. Достъпът до него е през много тясна врата, а в стената ясно личи оставена ниша с размер ок. 65 на 45 см. Има и трето помещение, но то е най-силно разрушено от стичащата се при дъжд вода.

Третата сграда е много силно повредена и от нея личи само основният план. Тя е най-малка, с тесни помещения, изградена от същия ломен камък като втората сграда.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От изложеното по-горе става ясно, че Гебекилисе не е гробница или поне не в общоприетия смисъл на думата. Тя е хероон, в който е почитан херос, т.е. човек, преминаващ към фазата на полубожество и който може да преминава от нашия свят в отвъдния и обратно. Може да се допусне, разбира се, че отворът на конструкцията е с цел да се отвежда димът, още повече че по стените личат следи от обгаряне (макар да е невъзможно да се прецени през коя епоха там е пален огън). Но доколкото сградата е напълно непригодна за живеене, този огън може да е само елемент от ритуал и да показва символно издигането на духа на покойника (от един кенотаф?) към небесния свят. По това сградата прилича и на конструкцията на върха на планината Охи, и на централната сграда от комплекса от три постройки в Лака Пали край Стира. Това са най-емблематичните „драконови къщи“ на о. Евбея, но аз съм убеден, че ако другите имаха толкова запазени покривни конструкции, отворите в покривите щяха да са видими и при тях. Възможно е обаче отворът да не е само символичен, а през него да е преминавал и жрец, който ритуално да е повтарял въздигането на хероса, както се нарича в

елинската митология. Не мога обаче да преценя дали това е било възможно при ширината на отвора на Гебекилисе, доколкото качването на покрива на сградата е както забранено, така и опасно. Също така не знам дали отвътре е имало монтирани стъпала, защото изкачването по въже би било твърде акробатично.

Може да бъдат добавени два паралела на този обект. Много подобна конструкция има т.нар. гробница на Клеобул край Линдос на о. Родос, който никак не е далеч от бреговете на Кария (Gümüş 2013, p. 410, с позоваване на Hüllden 2011, fig. 12; срв. Россо 2018, p. 32, и първата публикация на Maiuri 1924, pp. 457 – 458). Приликата наистина е впечатляваща, могилен насип няма, но доколкото мога да разбера от снимките, гробницата на Клеобул няма отвор на покрива. Anne Marie Carstens описва по публикацията на разкопките на W. R. Paton (Paton 1887) гробницата, класифицирана като Paton tomb A, и на приложения план ясно се вижда, че тя има правоъгълна форма, дромос, могилен насип, но куполът отгоре се затваря с плосък камък (Carstens 2011, p. 486, fig. 4). Според допълнителното описание четирите стени били наклонени и вероятно образували пирамидален свод, в който оставал малък отвор, затварян с плосък камък (Paton, Myres 1896, p. 245). Това не е добре познатият ни централен камък от куполните гробници, който държи натиска на фалшивите сводове – това е просто „капак“ на отвора, какъвто слагали и селяните на Евбея, за да не падат козите в хероона. Находките на керамика и метални изделия карат авторите Paton и Myres да датират гробницата към VIII – VI в. пр.Хр., докато традиционната датировка на Гебекилисе е малко по-късна, V – IV в. пр.Хр., но тя се основава на наблюдения на зидарията, а не на определени находки.

Има и още един интересен паралел, макар и от доста по-късен период, но с очевидно сходна функция. Става дума за хероона край Поморие. Сред различните публикации за него най-подходяща за това сравнение е статията на В. Мутафов заради качествените снимки и възстановки (Мутафов 2017). Авторът доказва, че и край Поморие съоръжението с добре оформено външно лице е стояло известно време открито (както Гебекилисе) и чак след това е насипана могилата (Мутафов 2017, с. 88). В центъра на съоръжението има голяма куха колона, в която е имало стъпала, по които реално е можело да се движи човек, но в някакъв момент те са били грижливо изчукани и преминаването надолу или нагоре е станало невъзможно (Мутафов 2017, с. 94 – 96). Не се знае какво е имало на върха на могилата: възможно е това да е била статуя, както е с мавзолея на Октавиан Август в Рим и още много обекти в империята, а конструкцията на стълбите най-много напомня тази в Траяновата колона и подобните на нея в Рим и Константинопол. По-вероятно ми се струва обаче другото предположение на автора: имало е кръгъл отвор (той смята, че поради стабилизирането на конструкцията от насипа на могилите, вероятно е бил изваждан ключовият камък и от гробниците Голяма Арсеналка и Грифоните край Казанлък). Такъв отвор са имали знаменитото светилище с оракул на Дионис в Тракия, както и храмът на Веста и Пантеонът в Рим (Мутафов 2017, с. 96 – 97). Ако това е така, виждаме много дълга култова строителна традиция, в която се вписват и цен-

тралната „драконова къща“ край Стира на Евбея и Paton tomb A, а вероятно и Gökceler на полуострова на Халикарнас. Без да оспорвам всички паралели на Поморийския хероон, добре подбрани от В. Мутафов, той очевидно се различава по функцията си от римските сгради и символизира Световното дърво (по думите на самия Мутафов) и традицията на обожествяване, присъща на балканско-анатолийските тракийски и подобни на тях етноси, свързана с прехождането на душата между световите.

Следователно Гебекилисе представлява култов комплекс, разположен недалеч от акропола на столицата на лелегите Педаса. Той не е бил постоянно обитаван, а е бил ползван само за ритуали, като може би там са почитани важните аристократи, погребвани реално след това в гробниците или в цистовите гробове (според ранга си) около Педаса. Най-свещените предмети за ритуала са били в малкото помещение с нишата и са били изнасяни оттам от жреците, след което участниците в култа към починалия са сядали на ритуалната трапеза в полукръглата зала. Третото помещение е било складово, може да е служело и за преобличане преди ритуалите. Целият пейзаж с необятната панорама напомня за култовия комплекс Кози грамади и за планинските резиденции на тракийските династии.

ЛИТЕРАТУРА

ANDRÉ, J.; CHEZEAUX, C., 2025. Der älteste Tempel in Griechenland». La découverte et les controverses sur l'interprétation du drakospito du mont Ochi en Eubée. In: LEFÉVRE-NOVARO, D.; VOISIN, C. (Eds.). *Sanctuaires et paysages. La (re)découverte des lieux de culte en Méditerranée centrale et orientale*. Université de Strasbourg, pp. 396 – 407.

CARPENTER, J.; BOYD, D., 1977. Dragon-Houses: Euboia, Attika, Karia. *American Journal of Archaeology*, vol. 81, No. 2 (Spring, 1977), pp. 179 – 215.

CARSTENS, A., 2011. Early Tombs in the Halikarnassian Region: Reflections on Cultural Mixture. *Anatolia Antiqua*, vol. XIX, pp. 483 – 493.

DILER, A., 2016. Stone Tumuli in Pedasa on the Lelegian Peninsula. Problems of Terminology and Origin. In: HENRY, O.; KELP, U. *Tumulus as Sema. Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC*. Part 1. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH, pp. 455 – 473, plate 212 – 237.

GÜMÜŞ, Ş., 2013. Lelegian Tumuli at Pedasa. Дисертация за присъждане на ОНС доктор, защитена в Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın. [viewed 25 May 2025]. Available from: <http://adudspace.adu.edu.tr:8080/xmlui/handle/11607/700?show=full>.

HÜLDEN, O., 2011. Considerations on the Tumuli of Lycia in the Pre-Classical Period. *Anatolia Antiqua*, vol. 19, pp. 495 – 514.

LOHMANN, H., 1997. Antike Hirten in Westkleinasien und die Megaris: zur Archäologie mediterranen Weidewirtschaft. In: WELWEI, K.; HÖLKESKAMP, K. (Eds.). *Volk und Verfassung im vorhellenistischen Griechenland. Beiträge auf dem Symposium zu Ehren von Karl-Wilhelm Welwei in Bochum, 1. – 2. März 1996*, Bonn: F. Steiner Verlag, pp. 63 – 88.

- MAIURI, A., 1924. Viaggio di esplorazione in Caria II. *Annuario della Scuola Archeologica di Atene*. Vol. IV – V, pp. 425 – 459.
- MERT, I., 2020. Der Tumulus in der Ostnekropole von Priene. In: RAECK, W.; FILGES, A.; MERT, I. (Eds.). *Asia Minor Studien. Band 94: Priene von der Spätklassik bis zum Mittelalter Ergebnisse und Perspektiven der Forschungen seit 1998*. Bonn: Dr. Rudolf-Habelt GmbH, pp. 147 – 155, Tafel 27 – 33, Farbtafel 13.
- PATON, W. R., 1887. Excavations in Caria. *Journal of Hellenic Studies*, vol. 8, pp. 64 – 82.
- RADT, W., 1970. *Siedlungen und Bauten auf der Halbinsel von Halikarnassos unter besonderer Berücksichtigung der archaischen Epoche*. Istanbul: Mitteilungen, Beiheft 3, E. Wasmuth.
- RADT, W., 1975. Die Leleger auf der Halbinsel von Halikarnassos. *Antike Welt*, Bd. 6, Hft. 3. Mainz: P. von Zabern, pp. 2 – 16.
- ROCCO, G., 2018. Sacred architecture in Hellenistic Rhodes. *Thiasos. Rivista di archeologia e architettura antica*, n. 7.2, pp. 7 – 37.
- МУТАФОВ, В., 2017. Поморийската гробница – позната и... неочаквана (Бележки и идеи). *Известия на исторически музей – Поморие*, том 2, с. 83 – 121.

GEBEKILISSE – A HEROON OR A “DRAGON HOUSE”?

Abstract: This text presents direct observations on an interesting cult complex on the Halicarnassus/Bodrum peninsula, associated with the Leleges and the Carians. It is justified why this is not a burial mound (tumulus), but a heroon, representing a complex of three buildings with a cult purpose, not far from the acropolis of Pedasa. The correct description of the buildings is made with an emphasis on the round shape, the specific construction, the false vault covering, inside which is “inscribed” a pyramid, ending with an opening in the roof. A hypothesis is also proposed for the function of the other two buildings, one of which is probably a banquet hall, in which the cult practices were completed. Parallels to this complex in the Aegean are sought, as such have been found in the “dragon houses” on the island of Euboea, in Attica and elsewhere in Caria. An asynchronous parallel is also found in the heroon near Pomorie in Bulgaria, which is a beautifully preserved facility probably with a similar function. The opening in the roof allows the priest to repeat, personally or symbolically, the path of the soul of the heroized dead person, who can pass from the afterlife to ours and return back.

Keywords: Leleges; Halicarnassus; dragon houses; Gebekilisse; heroon

Senior Assist. Prof. Alexandar Portalsky, PhD

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4282-3668>, WoS N-4356-2014

South-West University “Neofit Rilski”

Blagoevgrad, Bulgaria

E-mail: portalsky@gmail.com